

Árnya(lako)k és fény(lény)ek Északon

*Ahogy úgy ringatják a csípejüket,
szemüket a földre szegezve.*

Kortárs dán novellák

Tavalyi vaj. Finn groteszk novellák

VASS NORBERT

„A boldogság nem követel sok szót, és ezért érdemtelenül keveset szerepel leírásainkban, míg a szerencsétlenség egyre több helyet igényel.” – fogalmaz Svend Åge Madsen *Daniel története* című novellájának narrátora. S mintha megállapítása nemcsak a sajátosan kifordított Jób-parafraízisra, de az *Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve* című antológia összes szövegére igaz volna. A Scolar Kiadó gondozásában megjelent kötet novellái hűvös hangon, kimért távolságtartással tudósítanak a rémálmokról, amelyek az elmúlt két évtizedben törtek rá az északi ország jóléttől megcsömörlött társadalmára. Olvasunk elfojtott indulatokról, szenttelenül szervezett megcsalás-történetekről, s bizarr leskelődéseknek leszünk magunk is szemtanúi. Megéget a nemzeti érzést korrumpáló idegengyűlölet, s valósággal földbe gyökerezik a lábunk a természettel szembeni tehetetlenség láttán. Felfigyelhetünk továbbá a protestáns hagyomány hordalékaként a lelkekben lerakódott sztoikus tragédiatűrésre

is. De mintha ez mentes volna már mindennemű transzcendens beavatkozás kívánásától. Túlságosan evilági, a racionálison túlra nem merészkedik. A Podmaniczky Művészeti Alapítvány *Tavalyi vaj* című kiadványa ellenben éppen a valóságostól elemelkedőt, a reáliákat kifacsarót vette válogatási szempontjául. A kötet a modern törekvéseihez hasonlóan határfeszegető, normaszegő groteszknak az utóbbi nagyjából hatvan esztendő finn kisprózájában előforduló alakváltozataiból szemezget. A novella már jó ideje kísérletező terepe a groteszknak. S bár Finnországban nagyjából mindvégig a hosszúpróza árnyékában maradt – tudjuk meg Irma Perttula remek utószavából –, annál sokkalta könnyebben szabadult meg a műfaji kötöttségektől, eredményei pedig át- meg átszivárogtak a regényirodalomba is. A szárnyas kutyával, vándorló ágybetéttel és kéz nélküli királyokkal kecsegtető *Tavalyi vaj* vizsgálata előtt azonban induljunk inkább a ködös dán partok irányába.

A *Daniel története* az Istent megdöntő emberi akarat és közöny diadalát beszéli el, s ahogy arra fentebb is utaltam, szinte az egész *Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve* című kötetből hiányzik bármi, ami az immanensen túlmutató hatalom félelmét, vagy a vele való küzdelem drámáját problematizálná. Nem mintha új tendenciáról volna szó. Hasonló eredményre jutott a Dániában 2001-ben megjelent *Tízparancsolat (De ti bud)* című antológia is. Tíz fiatal szerzőt kértek fel akkor, hogy az irodalom segítségével eredjen nyomába, milyen mértékben számítanak, s egyáltalán mennyire érvényesek még a mózesi törvények a huszonegyedik századi mindennapokban. Születtek komikus és tragikus hangú kommentárok is, de szinte mindegyik esetben realiztikus alkotások készültek. Többségük a parancsoknak korunk egocentrikus emberképéből adódó áthágásáról számolt be. Míg a *Tízparancsolat* – mintegy munkahipotézisként – rákérdezett még a szakramentum jelenlétére, addig az *Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve* már mintha tényként kezelné a transzcendens totális eltűnését a dán társadalomból. Az egyetlen darab, amelyben egyáltalán megjelenik a hit, Anders Bodelsen *Merete nővér* című kisprózája. A novella egy depressziós apácát állít elénk, aki megpróbáltatásai ellenére is állhatatosan hisz és alázattal fogadja el, hogy a dolgok, amik az ember életében történnek, egy a földi léten túlmutató narratívába ágyazhatók. Mikor a főhős arról érdeklődik, létezik-e még megbocsátás a modern világban, a következő választ kapja: „Biztosan. És habár mélyen hitetlennek tartja magát az ember, akkor is valószínűleg belül rejtőzik valami, ami a vallás alapját adja.”

Ezt a magot, a premodern korból átmentett lelkületet féli tán Adda Djørup *Száműzetés* című elbeszélésének szereplője is. Rémei öregkorára reumává szelődültek bár, mégis velük kel s fekszik, minden nap. Legszívesebben –

hogy az okozott kínokért azok elszenvedőit kárpótolja – egyenesen a pokolba emigrálna. A Föld túl sebesen kering ugyanis szerinte ahhoz, hogy a világ emlékezzék a bűnökre. A tettekért így – teszi fel a novella őrlődő antihőse – csak odaát remélhető büntetés.

„Szelíd közönnyel figyelem, hogy a világ, amelyben élek, olyan gyorsan beszél, hogy kénytelen a seggén venni a levegőt.” – jegyzi fel Peter Høeg *Egy kiegyensúlyozott fiatalember tükörképe* című novellájának narrátora. Høeg egy szépen kidolgozott alap-metaforával – „Tükröket találok ki és készítek.” – körvonalazza a mindenkori alkotó portróját, nem feledkezve meg természetesen annak végzetéről, a múzsáról sem. De nem elégszik meg azzal, hogy bepillantást enged műtermébe, olvasóit onnan posztmodern játszótérre csalja. Az alkotás ugyanis – a tükör természetesen bármiféle művészi produktumnak megfeleltethető – nemcsak készítőjétől, de befogadótól is elválaszthatatlan. A tükörkép pedig, amit benne látunk, hangulatunk, kondíciónk eredője.

Janne Teller *Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve* című elbeszélése is egyszerű metaforát használ. Tellernél a testtartás, a járás válik a különbözőség, az idegenség jelölőjévé. A szerző alighanem a skandináv társadalmakban óriási problémát okozó – és eleddig az irodalomban alig kibeszélt – bevándorló-kérdést metaforizálja, s eljut egészen a „Nemzetromboló Fanatista Tolerancia”, valamint a „végső válasz” kifejezésekben eszkalálódó nyelvi totalitarizmusig. Alig egy évtizede arról beszéltek még, hogy a dán mentalitás Søren Kierkegaard melankolikus egzisztencializmusának és Aksel Sandemose kvázিয়েgyenlődsdi-eszméjének a keveréke. Mára – Teller kisprózaja erről tanúskodik legalábbis – utóbbi odaveszett. Pia Juul *Az elviselhetetlen dán dal* című írásában – szurreáliába oltva bár – ugyanezt a kérdést veti fel. A nemzetet Juul novellája kifogástalan vérvonalú családfaként ábrázolja, amelyben idegen gyümölcsként tűnik fel a felderíthetetlen kilétű, ezért egyre gyanúsabbnak tartott, sanda szemmel figyelt anya-figura.

Apropó, megfigyelés. Fontos, többször visszatérő motívumhoz érkeztünk. Mads Brenøe *Abszolút semmi köze a szexhez* című novellájának elbeszélője a leskelődést „bizsergéshez”, „elektromos feszültséghez” hasonlítja. A főhős beteges kényszert érez, hogy tulajdon barátnője után kémkedjen. Felbontja leveleit, meglesi őt mosdás közben, s akkor sem kap észbe, amikor felfedezi, hogy a lány egy másik férfi karjaiba menekül a totális kontroll elől. Brenøe groteszkje a leskelődő-létformát a személyiségen elhatalmasodó függőségként ábrázolja. Kim Blæsbjerg *Novella* című munkája a voyeurkodás és az ihlet közti összefüggést vizsgálja. A *Novella* egy, a kiüresedő kapcsolatok sakktábláján zajló posztmodern játszmat örökít meg. A történet szerint – hogy barátnője hűségét próbára tegye – az

elbeszélő egy színészt bérel fel, akinek az a feladata, hogy elcsábítsa a lányt. A szálakat mozgató, magát a mindentudó elbeszélő pozíciójába ültető, s a megteremtett helyzetet utolsó cseppjéig kiélvező narrátor motivációja csak a történet legvégén válik világossá: ujjgyakorlatnak szánta az érzelmek felkorbácsolását, új inspirációra volt szüksége ugyanis, hogy ismét írni tudjon. S voltaképpen sikerrel járt.

Még mindig nem teljes azonban a kötetben szereplő megfigyelők sora. Simon Freulund szereplőinek csaknem a tétlen szemlélődés, a természet megfigyelése lesz a veszte, Az *utca* című novella főhősének pedig – mialatt árgus szemekkel monitorozza szomszédságát – fel sem tűnik, hogy odalesz a házassága.

Ó igen, a diszfunkcionális skandináv családi (tűz)fészkek. Ezek közül is kínál párat a kötet. Naja Marie Aidt *Ahogy az angyalok szállnak* című kisprózája a tönkrement familiából egy gótikus-kokainista-posztgrufti kommunába menekülő testvérpár történetét meséli el. Az átmeneti megnyugvást hozó extrém kaland egyiküknek végül az életébe kerül. Tragédiába torkollik Jan Sonnergaard *Legénybúcsú* című elbeszélésének féktelen tivornyája is. A fojtott hangnemben megírt novella jellemzője, hogy dübörgő zenéjét nyugtalan szívdobbanások ütik át. Ida Jessen *Holttest a mezőn*, valamint Peter Rønnov-Jessen *Fajtalankodás birkákkal* című munkái leginkább a Skandináviában nagyjából a kilencvenes évek körül megjelent dirty realism sodrába illeszthetők. Mintha Carver és Bukowski benzingözös-sörhabos rémálmai ömlöttek volna az északi fjordok áttetsző vizébe. Jessen és Rønnov-Jessen novellái tömör kórlapok, amelyek a lerobbanó, romlott vidéket és az ott játszódó megrázó, brutális eseményeket dokumentálják.

Az *Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve* fülszövege is jelzi, hogy a 2003-ban megjelent *Abszolút semmi köze a szexhez* című antológia sikerültebb darabjait közli újra, azokat az azóta eltelt nem egészen tíz év dán novellatermésének szűk keresztmetszetével egészítve ki. Hans Hertel – ultra-minimalizmusuk, valamint esztétikai tökéletességre való törekvésük okán – anorexiás beteghez hasonlítja a kilencvenes években berobbanó prózaszerzők írásait. Ennek a nemzedéknek a leltárát tartalmazta az *Abszolút semmi köze a szexhez*, s a legfiatalabb szerző ezúttal is alig van még innen a negyvenen. Túl nagy kockázatot nem vállal tehát a kötet. 2003-ban persze üdítő volt magyarul olvasni a dán próza megújítóit, akik hazájukban nemcsak bölcsészkarok folyosóin, hanem középiskolai padosorokban is olvasottá lettek, s már a kilencvenes években valóságos kultusz alakult ki körülöttük, ezúttal viszont kíváncsi lettem volna a fiatalabb korosztály alkotásaira is. Meglátásom szerint ráadásul a 2003-as válogatáshoz képest új belépőknek számító munkái kevésbé izgalmasak, mint az újraközlések. Apró hiányérzet maradt tehát bennem a könyv olvasása

után, hiszen több kurázsival bátrabb válogatás készülhetett volna.

S most irány északkelet. A Podmaniczky Művészeti Alapítvány gondozásában megjelent *Tavalyi vaj* című, finn groteszk novellák közül kóstolót kínáló kötetbe szerencsés tán a fentebb ismertetett olvasmány felől Charlotte Weitze *Sötét biciklisek* című történetével áttekernünk. A leginkább szürreális rajzfilmekre hajazó, számomra Kovásznai György alkotásait megidéző, derengő árnyakkal, változó alakokkal, elmosódó kontúrokkal dolgozó elbeszélés ugyanis éppen a groteszk közepébe szállít.

A groteszk – melynek elemei az első finn nyelvű regény óta jelen vannak az északi nép irodalmában –, mint tudjuk, a valóságból vesz bár lendületet, ám onnan a szürrealitás, a mágia, az abszurd, vagy a fantasztikum világába ugrik. A *Tavalyi vaj* a groteszknak a finn novellisztikában előforduló változatosságát mutatja be – írja utószavában Irma Perttula. A tetszést és viszolygást egyaránt kiváltó alakzat saját torz, habogó, eltúlzott nyelvén minden esetben a mindennapi valóságról beszél el valami fontosat. Az utóbbi hatvan év kisprózáiból válogató szikár kötet a finn groteszk sokarcúságát mutatja tehát be. Legalábbis érdekes vállalás. S hogy célba ér-e, számomra kétséges, hisz nem számít újdonságnak, hogy egy könnyed pasztell-geg ugyanúgy lehet groteszk, mint a súlyos, olajjal mázolt, lépcsőházba szabadult gyilkos bohócot ábrázoló portrérép. Arra viszont, hogy mutat-e nemzeti jellegzetességeket, vagy a számunkra ismertebb közép-európai alakváltozathoz képest bír-e bármiféle karakterjeggyel a finn verzió, nemigen kapunk választ.

Daniel Katz *Körtörténet* című munkájában mindenesetre karkai sejtelmességgel és kiúttalansággal találkozunk. A történet hallucináció és fotórealizmus közti bizonytalan határterületre kalauzol. Egy zaklatott, romlott intellektus klausztrófób világába érkezünk, ahol fojtott feszültséget teremt a narráció. Zaklató telefonoktól nyugtalan az éjszaka, az újság pedig „önkéntes mazochistáknak szánt” hírekkel van tele. Még szerencse, hogy mindez „másutt történik”.

Távolinak érezzük Marja-Liisa Vartio *Vatikán* című novellájának bizarr automatizmusok mentén működő világát is. Mindazonáltal az írásnak igen különös hangulata van. Mintha bio-horrorok megbabonázott díszletei közé kerültek volna a rusztikus világ mindennapi szakralitását megtestesítő alakok. Vartio lázálomszerű látomás-klipjének erős képisége ragad magával.

Pentti Holappa *Boman* című novellájának olvasása közben pedig Magritte oroslánjának méltóságos-bánatos pofája juthat eszünkbe. A lehangoló és lapos történet persze korántsem olyan izgalmas, mint a festőseni képe. A kötet egynegyedét kitöltő írás a *Paff, a bűvös sárkány* barátság-narratíváját a Grimm-testvérekre emlékeztető, teuton kegyetlenséggel, no meg némi szívszorító Disney-csillogással összekeverő példabeszéd. Émelyítő, rossz

érzés olvasni. Holappa persze eléri a célját, hiszen hitvallása szerint az irodalom leginkább akkor érdekes, amikor nem sikerül.

A beszélni kezdő, majd szárnyakat növesztő magányos keverékkutya lelki tusáját követően megismerkedhetünk egy járkáló ágybetét érzésvilágával is. Juhani Peltonen *Matrac* című alkotása – akárcsak Holappa *Bomanja* – a biztonságos világot összehozzó szokatlant, s egyszerismind zavarót állítja a középpontba, s mindkét történetben felfedezhetünk jó adag keserűséget is. Akárcsak Veikko Huovinen *Jutta Grahn férje* című meséjében. Utóbbi unatkozó, korosodó, jómódú, pletykás feleségeket mutat be, akik egykedvű, savanyú férjük helyett némi izgalmat, abszurditást szeretnének az élettől. Az *Álomhalál* (Leena Krohn hűvös sci-fi novellája) épp rájuk gondol talán, mint az exkluzív eutanáziát áruló, a halálfélelmet halálvággyá alakító vállalat kuncaftjaira.

Johanna Sinisalo *Kéz nélküli királyok* című poszt-apokaliptikus tanmeséje a groteszk végtelen lehetőségeire reflektál. A nyomorúságos világból napszemüveges majmok társaságában kikerekező főhős a lét peremén prehistorikus közösségre talál. Menekülése értelmezhető a groteszk esélyeként, hiszen azért vág bele a kalandba, hogy olyan történetet mondhasson magáénak, „(a)mit egyetlen régi könyvben sem lehet olvasni és egyetlen mesemondó sem ismer”. A groteszk tehát – ismeri be a narrátor – rabszolgaság is bár, de önmagában megér annyit, hogy életben maradjunk miatta. Úgy tűnik, ebben rokonok vagyunk, mi meg a finnek.

(Ahogy úgy ringatják a csípejüket, szemüket a földre szegezve. Kortárs dán novellák. Scolar Kiadó, Budapest, 2012; Tavalyi vaj. Finn groteszk novellák. Podmaniczky Művészeti Alapítvány, 2012)